

Voorlopige werktekst: wordt voortdurend tot enkele dagen voor de cursus doorgaat, geactualiseerd!!!

Maandag

9-12 inleiding:

voorstel kader van cursus beleving: Spem in Alium (bijlage)
Aangeven van eigen visies omtrent ouderdom, (zelf)dood, reïncarnatie
Lezing: globaal historisch overzicht over ziel en lichaam, dood

14-16 Voor-Griekse culturen

Oude Oosterse culturen

Kelten

James, Simon., *Ontdek de wereld van de Kelten*, Gottmer/Becht, 1994.
p.88

Le Roux, F., Guyonvarc'h, C-J., *La civilisation celtique*, Editions
OuesT-France, 1990. P.156-157

Muziek – beeld: Finale van film King Arthur (199?)

Germanen

Guirand, Félix., *Mythologie Générale*, Larousse, 1935. p. 23

Muziek: Wagner, R., *Der ring der Nibelungen*, 1870.
Fragment Götterdämmerung: begrafenis Siegfried

19-21 Griekse cultuur

Presocratici: weinig samenhang
Oosterse culturen
het Orfisme

Socrates: de vervolmaking van de ziel
 Plato, *Apologie* 29c-30b
 filosofie als oefening in het sterven
 Plato, *Meno*, 80e-81e
 Plato, *Pheado*, 64e-66a

Plato: de tweespalt in de ziel

Plato, *Phaedrus*, 246b-247e

Plato, *Symposium*, over de eros

Plato, *De Staat*, fr. 'apocalyps'

Gedicht: Jan Prins, *Sonnetten*,

Aristoteles: de ziel als levensadem

Aristoteles, *De anima*, 407b 14-26

Muziek: Seikilos-epitaftekst op oude Griekse muziek

Wagner, R., *Tristan und Isolde*, 1865. fragment

Bernstein componeert Plato's symposium

Romeinen: versterving

Plotinus het proces van verinnerlijking (neoplatonisten)

Tekst

Seneca stoïcijnen en de ziel

Muziek Monteverdi, *l'Incoronazione di Poppea*,
1642, Seneca-fragment

Dinsdag

9-12 Christelijke tijd

Lucretius de vrees voor de dood; de plaats van de ziel/geest

Lucretius, *Over de natuur*, selectie uit vs. 1-1063

St. Gregorius van Nyssa

St. Greg.Nyssa, *The soul and the resurrection*, met o.m.
het overlijden van Macrina; Engelse vertaling C.P. Roth.

Epicurius Dood, lust en geluk, brief aan Menoikeus, fr.124-125

Augustinus kritiek op de voorgangers

Augustinus, *Belijdenissen IV*, enz

het proces van verinnerlijking

Augustinus, *Belijdenissen X*, enz., selecties

de onsterfelijkheid van de ziel

14-16 Middeleeuwen –Ancien Regime

Aries Met het oog op de dood. Westerse opvattingen over de dood, van de Middeleeuwen tot heden.

L. Vander Kerken Sterven in vroeger tijden; recensie boek van Michel Vovelle, *Mourir autrefois*. Enz. in SdL, 30.08.1974 (bijlage)

Begraafplaatsen (lieux de mémoire – Pierre Nora) (bijlage)

Grafmonumenten: historisch overzicht en wisselende betekenissen

Testamenten

Herfsttij der Middeleeuwen - Huizinga

Muziek: Polyphonie: teksten over lijden, sterven en dood

Thomas Tallis: Spem in alium (The Sixteen o.l.v. Harry Christophers) - CHANDOS 51

19-21 film: Le temps qui reste Ozon (bijlage)

Woensdag

9-12 nabespreking film en bespreking slecht nieuwsgesprek

14-16 (Post)moderne tijden: omgaan met de dood in een ik-maatschappij

Freud Wij en de Dood. Lezing 16.02.1915

Bernard Williams Problems of the Self

De Makropulos-zaak: nadenken over verveling en onsterfelijkheid.

Muziek: De zaak Makropoulos – Janacek (opera).

Norbert Elias Over de eenzaamheid van de stervenden in onze tijd. De Gids, 1980, jrg.143, nr.7

Foucault tekst

19-21 film: My life without me Almodovar (bijlage)

Donderdag

9-10 nabespreking film en bespreking slecht nieuwsgesprek

10-12

Rouwverwerking en – theorieën; verlieskunde; hoe ervaren mensen (vroeger en) nu een verlies? (bijlage)

K. Ross, Solomon e.a.

Communicatie:

Slecht nieuwsgesprek refererend naar films

Muziek: De mythe van Orfeus (Monteverdi; Gluck)

Ethische benaderingen

comfortbehandeling

Palliatieve sedatie

euthanasie / zelfdoding (bijlage)

muziek: Opera Werther – Massenet (Goethe)

e.v. Lamento d'Áriane Monteverdi
Combat. Tancredi Monteverdi
La Traviata Verdi
Die Tote Stadt Korngold

14-16 Visie op dood in andere culturen/levensbeschouwingen

Islam

Hindoe

Boeddhisme

Jodendom

Humanisme

[Rituelen rond sterven en rouw](#)

[Joden - Uitvaart .nl](#)

[Gan Hasjalom - Nederlands Verbond Voor Progressief Jodendom](#)

[Begrafenis - Wikipedia](#)

[Condoleren: hoe doe je dat? - Monuta](#)

[Het ver\(p\)lichte werek : begrafenisrituelen](#)

Vrijdag

9-12

Nabespreking opdracht zie inleiding

Afsluiting evaluatie

Inhoudelijk

Proces

Verdere voorlopige inhouden

Parapsychologie / spiritisten enz.

Bezoek aan begraafplaats Leusden??? Met praktijkopdracht!

Doodswens ook bespreken ivm zelfdoding / riscico die sommige aidspatiënten nemen om anderen of zelf besmet te worden en dus?

Giordani Andrea Chenier La mama morta (A3?) in film Philadelphia met Tom Hanks en Callas (heft veel prijzen mee gehaald) zingt die aria: relevante tekst (p.90-91 in progr.boek op.de wallonie) over de aankomende dood, gods liefde en engelen; zou doen denken aan Faust en vrouw die in de finale ook meegenomen wordt ten hemel;

Umberto Giordano: Andrea Chenier: La mamma morta door Renata Tebaldi, sopraan; Orchestra dell'Accademia Nazionale di Santa Cecilia o.l.v. Tullio Serafin - Decca 440408-2 - [0:05:06]
Moeite waard om te vergelijken met versie van Callas, Tebaldi was soms bitsige concurrent van Callas!

Ook finale van Carmen, die weet dat ze gaat vermoord worden, dus sterven en niet opzij schuift. Waar is de angst? Wat vragen ridders, soldaten zich af als ze weten dat de kans groot is dat ze morgen op het slagveld zullen sterven?

Als de dood onvermijdelijk is

En de liefde onmogelijk

dan geldt Eros en Thanatos cultus!?

MET HET OOG OP DE DOOD / FOR THE TIME BEING / POUR LE TEMPS QUI RESTE

Visies op de dood en de (on)sterfelijkheid van de ziel

Alle mensen streven van nature naar kennis. Ari

Alle mensen streven van nature naar de dood. N.a.v. bezoek Walt Disney!

Alle mensen zijn van nature begaan met de dood.

In het diepst van onze gedachten zijn we ons bewust van de eindigheid van het leven, en toch: sinds een halve eeuw doen we er alles aan om deze eindigheid uit te stellen. Een luxe overigens. Nog niet zo lang geleden was dit soort denken niet in beeld en werd eindigheid op een totaal andere manier beleefd. Deze cursus gaat na welke inzichten over leven en dood domineerden vanaf de (antieke) oudheid tot nu. Via teksten hebben allerlei filosofen en kerkvaders hun mening gegeven over die eindigheid en de daaruit volgende vraag: is er nog leven na de dood? Daarnaast hebben culturen hun visie op de dood ook uitwendig geuit. Rouwplaten, grafmonumenten, testamenten, ze geven ons boeiende informatie over hoe de mens afscheid wenste te nemen van het zo begeerde leven of ... hunkerden naar de zo begeerde dood. Moderne schrijvers kijken terug in de geschiedenis van de dood en gaven hun meningen weer. Hun teksten zijn meer dan de moeite waard. Ook andere kunstvormen lieten zich niet onbetuigd. Neem nu een tekst als het *Dies Irae*, gepoëtiseerd door Guido Gezelle in zijn *Kerkhofblommen* (1858) en sinds lang door veel componisten, o.m. via Requiem's, op – soms apocalyptische - muziek gezet. Prenten en schilderijen getuigen beeldend over de visie op dood in verschillende tijdspannen. Het omgaan met de dood is in onze postmoderne tijd een vergeten traditie. Daarom worden voorstellen gedaan om dit omgaan te herstellen. Naast een verwetenschappelijking van de dood is er een hernieuwde aandacht voor het bespreekbaar maken van de dood. Deze aspecten worden bestudeerd. Tevens wordt gekeken hoe andere culturen omgaan met de dood. Euthanasie en zelfdoding behoren ook tot onderwerp van deze cyclus.

BIJLAGE luisteroefening cursussfeer cq. -doel

DE PARTITUUR Klara (11.9.12) *Brede Opklaringen* 9-12u elke weekdag

Je gelooft je oren niet als 8 koren van 5 stemmen mijn muziek tot leven brengen: je hoort een wonderlijke schakeling van verschillende sonoriteiten en ruimtelijke effecten, met een ijselijke stilte voor de woorden: 'respice humilitatem nostrum' 'heb respect voor onze nederigheid'.

Er wordt verteld dat mijn meester zich uitgedaagd voelde door een compositie van Alessandro Striggio, 'Ecce beatam lucem'. Die Striggio zou in 1567 in Londen geweest zijn.....

Ik weet het allemaal niet goed meer, maar ik meen mij wel te herinneren dat ik voor het eerst te horen was in 1571, op een feest in het Arundel House (een paleis in de buurt van het huidige Summerset House, in Londen). De gastheren waren de Hertog van Norfolk en Henry Fitz Alan, 12de Graaf van Arundel. Na de uitvoering zouden zij zelf zich met alle eerbied gebogen hebben voor de componist! Zij zouden met mijn meester onder eenzelfde hoedje hebben gespeeld. Ze kozen namelijk als tekst voor de compositie een fragment uit het

apocriefe verhaal van Judith (zie [Judith Slaying Holofernes \(Artemisia Gentileschi\) - Wikipedia, the ...](#)) een tekst die gaat over nederigheid en hoop op vergeving van zonden. Er werd gefluisterd dat het een stille wenk was naar de Anglicaanse vorstin Elisabeth I die veel te streng was voor de katholieken en ze onterecht onderdrukte. Mijn meester die al een lange staat van dienst had bij de The Chapel Royal, bewoog zich namelijk zoals de opdrachtgevers vaak in katholieke kringen.....

Wie was mijn **meester** en graag de **titel** van dat 40-stemmig motet?

Thomas Tallis (1505-1585) creëerde *Spem in Alium* rond 1570; het werk wordt beschouwd als het hoogtepunt van de polyfonie; meer dan enig ander werk wordt de muziek het best geapprecieerd in een live-uitvoering; in dit totaal effect voel je je alsdan als het ware ondergedompeld in deze hemelse muziek ...

"Spem in Alium"

Spem in alium numquam habui praeter in te	Mijn hoop is slechts gesteld op U
Deus Israel	God van Israel
qui irasceris	Die toornig is
et propitius eris	en toch genade toont
et omnia peccata hominum in tribulatione dimittis	En de zonden vergeeft van mensen die lijden
Domine Deus	Heer God
Creator coeli et terra	schepper van hemel en aarde
respice humilitatem nostram	Zie om naar ons in onze nederigheid

Surf nu op de volgende site, luister naar de compositie van Striggio waar Tallis zich heeft op gebaseerd (bekijk tegelijk de prachtige afbeeldingen) en beoordeel in hoeverre Tallis zich heeft laten verleiden door deze compositie! Heeft hij het 'beter' gedaan? En de afbeeldingen die je ziet: over welke stijl gaat het?

[Ecce Beatam Lucem \[HQ\] - Alessandro Striggio - YouTube](#)

1. Wat beleef/ervaar je bij beluistering van dit werk?
2. In hoeverre beantwoord *Ecce Beatam Lucem* ook aan het cursusdoel?

BIJLAGE OPDRACHT

Geef argumenten waarom men zou kiezen dat er iets is in het hiernamaals?

Geef argumenten waarom men zou kiezen dat er niets is in het hiernamaals?

liever nu roken, drinken enz. dan straks op 80-90 jaar alleen te creperen in een rust-verpleeghuis.

Lees: Het thema, de dood, had iets definitiefs en het is wrang dat de kunstzinnige uitwerking ervan meer en meer werd bevroren in de schaarse tijd die Mozart nog restte. De ziekte sloop gestaag voort, de dood overviel hem. De latere generaties mogen zich hebben gekoesterd in dat 'romantische' gevoel dat Mozart het Requiem voor zichzelf schreef, maar al lang daarvoor was hij met de dood vertrouwd geraakt. De dood was voor hem niet afschrikwekkend, daarvan getuigt ook zijn correspondentie. Zo schreef Mozart in april 1787 aan zijn vader (het zou zijn laatste brief aan hem zijn, want Leopold stierf kort daarop): 'De dood ... is het ware einddoel van ons leven. Sinds een paar jaar heb ik mij met deze ware, beste vriend van de mens zo vertrouwd gemaakt dat zijn beeld niet alleen niets afschrikwekkends meer voor mij heeft, maar zelfs zeer rustgevend en troostend is. En ik dank mijn God dat hij mij het geluk heeft vergund, mij de gelegenheid heeft geboden, hem als sleutel tot onze ware gelukzaligheid te leren kennen.'

Vragen:

DIVINIA COMMEDIA benaming 'goddelijk, verheven' van Boccaccio, oorspr. Dante: gewoon → komedie = werk met droevig begin en vreugdevol einde. Het motief van een **reis door het hiernamaals** was niet nieuw. Dit literair (vooral in de Middeleeuwen) genre was deels geïnspireerd op de Arabische literatuur.

1. Dante was verre van de enigste die dit genre toepaste. Vanwaar deze belangstelling tijdens de ME voor het hiernamaals versus hiernumaals?
2. Het spanningsveld in dit verhaal gaat o.m. over kwaden en goeden resp. droevig en vreugdevol. Geef hiervoor een psychologische, een sociologische een ethische verklaring.
3. Arabisch? Hoezo? Zijn er meerdere (kunst)invloeden gekend vanuit de oud Arabische cultuur?

Muzikaal ...

Hollaardt e.a. gaan er namelijk van uit dat zijn Goddelijke Commedie Dante op bepaalde plaatsen toepasselijke gregoriaanse gezangen heeft toegevoegd. Zie

- [La Divina Commedia Gregoriana - Gregoriaanse Schola Karolus ...](#)
- [KLIK HIER - Gregoriaanse Schola Karolus Magnus](#)
- [Jacques Janssen » Dante](#)

BESPREKING: Seikilos epitaph From Wikipedia, the free encyclopedia

The **Seikilos epitaph** is the oldest surviving example of a complete musical composition, including musical notation, from anywhere in the world. The song, the melody of which is recorded, alongside its lyrics, in the ancient Greek musical notation, was found engraved on a tombstone, near [Aidin, Turkey](#) (not far from [Ephesus](#)). The find has been dated variously from around [200 BC](#) to around AD [100](#).

Also on the tombstone is an indication that states:

I am a tombstone, an icon. Seikilos placed me here as an everlasting sign of deathless remembrance.

While older music with notation exists (for example the [Delphic Hymns](#)), all of it is in fragments; the Seikilos epitaph is unique in that it is a complete, though short, composition.

Above the lyrics (transcribed here in modern Greek font) is a line with letters and signs for the tune:

·
C Z̄ Z̄̇ KIZ İ K̄ I Ż İK O C̄ OΦ̇
"Ο στον ζῆς, φαί νου, μη δέν ὄλ ως σὺ λυ ποῦ·
C K Z İ K̄ İ K̄ C̄ OΦ̇ C K O I Z K̄ C̄ C̄ CX̄J̇
πρὸς ὄλ ἰ γον ἐ στί τὸ ζῆν, τὸ τέ λος ὁ χρόνος ἀπαι τεῖ.

 The Seikilos "score"

Translated into modern musical notation, the tune is something like this:

 The Seikilos epitaph melody. Sung accompanied by instrument [voice](#) ([help](#)·[info](#))
The following is a transliteration of the words which are sung to the melody, and an English translation:

Hoson zēs, phainou
Mēden holōs sy lypou;
Pros oligon esti to zēn
To telos ho chronos apaitei
While you live, shine
Don't suffer anything at all;
Life exists only a short while
And time demands its toll.

p.17 a

Song of Seikilos

The song of Seikilos is one of the few preserved compositions of ancient Greek music. It is engraved into a grave pillar that was found 1883 in Aydin in Turkey and is dated between 200 BC and 100 AD.

On the tombstone is an indication that the music composition and poem were composed and written by one Seikilos, for his wife, who presumably is buried there. The opening epitaph states:

I am a portrait in stone.
I was put here by Seikilos,
where I remain forever, the
symbol of timeless remembrance.

The find has been dated variously from around 200 BC to around AD 100. While older western music with notation exists (for example the Delphic Hymns), all of it is in fragments; the Seikilos epitaph is unique in that it is a complete, though short, composition.

Επιγραφή του Σεικίλου
Εἶκόν εἰμι λίθος
ἀγάλει σέκενος
Σεικίλος ἑσθῆ
ἀθάνατος ἀθανάτου
ἐμὸν παλυχρόνιον
ὄσον ζῆν, ψάλλον
ἔμιν δάμοιο
ἀντιπρόσθε
γὰρ ἔστι τὸ ζῆν.
Κ Κ Κ Κ Κ
Σεικίλος ἑσθῆ
1 2 3 4

The music for Song of Seikilos is inscribed with a short poem. Here are two different translations of the poem:

1. While you live,
dance and sing,
be joyful:
For life is short,
And Time carries away his prize.

2. As long as you live, shine,
Let nothing grieve you beyond measure.
For your life is short,
and time will claim its toll.

The following MIDI file is our instrumental arrangement of this lovely tune: [Seikilos MIDI](#)

[Seikilos epitaph \(Σεικίλου Σκόλιον\): Ancient Greek Music \(100 A.D. ...](#)

Antieke lyrische poëzie wordt meestal begeleid met een snaarinstrument (lier).

BIJLAGE: Augustinus

De dood is niets.
Ik ben slechts aan de overkant.
Ik ben mezelf. Jij bent jezelf.
Wat we voor elkaar waren, zijn we nog altijd.
Noem me zoals je me steeds genoemd hebt.
Spreek tegen me zoals weleer,
op dezelfde toon, niet plechtig, niet triest.
Lach om wat ons samen heeft doen lachen.
Denk aan mij, bid met mij.
Spreek mijn naam uit thuis
zonder hem te benadrukken,
zonder zweem van droefheid.
De draad is niet gebroken.
Waarom zou ik uit jouw gedachten zijn?
Omdat ik uit je gezichtsveld ben?
Nee, ik ben niet ver,
juist aan de andere kant van de weg.
Je ziet, alles gaat goed..
Je zult mijn hart opnieuw ontdekken,
je zult de zuivere tederheid terugvinden.
Dus droog je tranen en ween niet,
als je van me houdt.

Sterven in vroeger tijden

Historici uit de oude school hadden haast uitsluitend oog voor feiten. Feiten waren immers per definitie echt gebeurd. Als men er dan in slaagde die feiten te verbinden tot sequenties van oorzaken en gevolgen, dan –dacht men - had men er alles van begrepen. Die opvatting kreeg wel een deuk toen men is gaan inzien dat feiten toch maar historische feiten werden wanneer men er een betekenis kon aan hechten, d.w.z. wanneer ze binnen de perspectief van een menselijke zingeving geplaatst werden. Feiten werden maar feiten door selectie. Meteen werd duidelijk dat de geschiedenis niet zo'n objectieve, en zeker niet zo'n positieve wetenschap was als men lange tijd in goede gemoede gemeend had.

Geleidelijk vergleed dan de belangstelling naar de sociale en economische structuren waarvan de historische feiten als de exponenten waren. Met het dubbel gevolg dat nu de mens zelf meer in het licht der historie trad, maar anderzijds dat diezelfde mens toch weer dreigende vermalen te worden in een soort anonieme evolutie. Tenslotte is in de laatste jaren een derde niveau in de historische wetenschap zichtbaar geworden, en is men uitdrukkelijk aandacht gaan schenken aan wat men een geschiedenis van de mentaliteit zou kunnen noemen. Praktisch handelt deze geschiedschrijving over de verschillende houdingen die de mensen in de loop der tijden hebben aangenomen tegenover de fundamentele aspecten van hun bestaan.

Een sombere tijd

Eén van die aspecten is dat mensen vroeg of laat sterven. En aangezien *de mens dat weet*, zal hij noodzakelijk blijk geven van bepaalde wijzen waarop hij die onvermijdelijkheid beleeft. Nu is de houding van de mens tegenover zijn sterven niet steeds dezelfde gebleven. De Franse historicus Michel Vovelle heeft in zijn boek *Mourir autrefois* de mutaties bestudeerd welke die houding in de XVIIe en XVIIIe eeuw ondergaan heeft. Zijn werk bestaat grotendeels uit tijdsdocumenten, excerpten nl. uit testamenten, brieven, geestelijke traktaten, preken, mémoires, gedichten en romans. Het onderzoek van Vovelle beperkt zich weliswaar tot Frankrijk, maar alles laat vermoeden dat het evenzeer geldt voor een groter stuk van West-Europa.

Er bestaat natuurlijk geen dwingende reden om zo'n onderzoek te laten aanvangen met de XVIIIe eeuw. En zeker kan men niet zeggen dat met de XVIIIe eeuw een volkomen nieuwe houding tegenover de dood verschijnt. Toch blijkt wel dat de doodservaring een soort cumulatieve ontwikkeling, heeft gekend die in de XVIIIe eeuw een hoogtepunt bereikt. Om dat te begrijpen moet men weten dat de dood eeuwen terug als een veel sterker aanwezigheid ondervonden werd dan in onze tijd. Vooreerst was het sterftcijfer zeer hoog. Oude mensen waren veeleer een zeldzaamheid, en de kindersterfte bereikte vaak 50%. Men moet zich indenken wat het in die omstandigheden, voor een gezin, betekende, een kind ter wereld te brengen. Een naïef ex-voto uit Oostenrijk illustreert dit op schrijnende wijze. Het stelt een vader, moeder en kindje voor knielend voor een *Master dolorosa*. Onderaan liggen naast elkaar acht kinderlijkjes. In het midden staat een medaillon met de ontroerende woorden.

Lieber Cott, acht Kinder sind bei dir.

So schenke das Neunte mir.

De kindersterfte was zo gewoon dat ze vaak geen grote smart meer veroorzaakte. Erger was het verlies van een echtgenote die dikwijls na de zoveelste zwangerschap haar kinderen volgde in het graf.

Dan waren er de periodieke hongersnoden, gevolg van een mislukte of door soldatenbenden verwoeste oogst. In de jaren 1630 en 1631, vermeldt een memorialist, stierf een derde van de Fransen van honger. Dan de pestepidemieën, die steeds weer als een zwarte vloed over het land spoelden. De laatste grote pestepidemie brak uit te Marseille in 1720. Een schip uit het Oosten bracht de besmetting mee. Marseille telde toen 100.000 inwoners. De helft van hen kwamen om. De doden werden met hele karren in gemeenschappelijke putten geworpen buiten de stad.

De reactie op deze drukkende aanwezigheid van de dood is tweevoudig geweest. De dood werd vooreerst een *obsessie*. Men werd ze gewaar als een voortdurende sluipende bedreiging. Anderzijds ontstond geleidelijk een soort *verharding* tegen een noodlot dat dagelijks brood was geworden. -Terwijl zijn vrouw op sterven ligt begeeft kanselier Sillery zich gewoon naar zijn raadsvergadering. Men komt hem melden dat zijn vrouw overleden is. Sillery handelt de zaken af waarmee hij bezig is, zonder enig teken van droefheid. Thuisgekomen besprenkelt hij zijn vrouw met wijwater, bidt voor haar zielerust, en laat zich daarna rustig het avondmaal opdienen zoals elke dag. En nochtans, zegt de memorialist Chizay, *c'était un fort bon mariage entre lui et madame et qui s'aimaient cordialement*. Maar het fatalisme kon ook omslaan tot weerzinwekkend cynisme. Bussy-Rabutin, de beruchte neef van Madame de Sévigné, vertelt hoe soldaten, die zich blijkbaar verveelden, doden vanonder de grafzerken haalden om er een rondedans mee te houden.

De obsessie behield nochtans de bovenhand. Ze verduisterde bovendien de echt christelijke opvatting omtrent de dood. Zozeer, dat de verstandige François de Sales die nochtans niet zonder meer van die obsessie verschoond bleef, eens de raad heeft gegeven: *Ne lisez point les livres ou il est parlé de la mort*, omdat hij beseftte hoezeer het obsessionele een open en kinderlijke liefde tot God in de weg stond. Zijn raad vond echter weinig weerklank. De XVIIe eeuwse kristen leeft met de dood voor ogen, en zijn grote angst is, onverhoeds door de dood overvallen te worden.

Predikanten drijven die angst op tot het ziekelijke toe, en laten in grote stijl, hun gehoor reeds bij anticipatie sterven van schrik. Bossuet wil er zelfs zijn toehoorders van overtuigen dat ze praktisch al dood zijn: *A combien de choses ne pouvez-vous pas dire que vous êtes déjà morts et que vous mourrez sans cesse? Ne marchez-vous pas sur la terre ou vous devez être réduits en poudre? Ne couchez-vous pas dans les draps ou vous devez être ensevelis? N'entendez-vous pas le son effrayant de ces cloches qui doivent avertir toute la ville de votre trépas?* Of zijn redekunst veel heeft uitgehaald, is een andere zaak. want koningen en prinses die er diep van onder indruk geraakten, keerden daarna rustig terug naar hun maîtresses, als ze tenminste al niet samen met hen naar de mooie preek van Bossuet waren komen luisteren.

Grignon de Montfort schrok er zelfs niet voor terug om van heel de zaak een toneelopvoering te maken. Ten aanzien van zijn toehoorders nam hij plaats in een zetel, een kruisbeeld in de hand. Rechts en links stonden twee geestelijken die de goede en de boze geest speelden. De stervende Grignon luisterde aandachtig naar de influisteringen van de goede engel, en verwierp met verontwaardiging de perfide suggesties van de duivel. *Tout cela*, schrijft Picot de Clorivière, *se faisaient d'une manière si naturelle et si touchante qu'il laissait les plus vives impressions dans l'esprit des auditeurs*. De wijze P. Crasset vond dergelijke vertoningen toch

-des Guten zuviel- en achtte het ongezond *heel zijn leven te besteden aan de vrees voor wat op het eind gebeuren zou.* “

Ook in het leven zelf werd het sterven verheven tot een schouwspel met eigen ceremonieel en strenge *étiquette*. Men stierf voor een publiek. Lodewijk XIII nam afscheid van het ondermaanse, terwijl een soort doodsmuziek werd uitgevoerd van zijn eigen kompositie. Over het sterven van de gewone mensen zijn we uiteraard minder ingelicht. Toch is daar het geval van, Catharina van Nijvel. Ze was 25 jaar, en had haar brood verdiend met te spinnen. Toen ze, getroffen door de pest, de dood nabij was, liet ze zich naar het kerkhof dragen om daar ter plaatse te sterven. Haar graf werd gegraven. Ze werd erin gelegd, keerde haar gezichtje naar de grond en gaf rustig de geest. De dood van het arme volksmeisje van Nijvel met heel het ritueel dat ze zelf van te voren bedacht had, beantwoordt precies aan de *enscenering* van een koninklijk sterven te Versailles.

Het schouwspel houdt echter met het sterven zelf niet op. Het vindt een verlenging in de orkestratie van opbaring en begrafenis. De dode Richelieu wordt op een triomfwagen en in een zee van brandende kaarsen en flambeeuwen naar de kapel van de Sorbonne overgebracht. En de kanselier Séguier werd opgebaard tussen vier staande geraamten, omhangen met wijde mantel die hun een majestatische aanblik gaven. Na zo'n groots verscheiden paste het dat de dode toch nog een tijd in de herinnering der levenden zou blijven voortbestaan. Dit gebeurde door het dragen van de rouw, die aan het hof tot een echte karikatuur uitgroeide, en aanleiding gaf tot lugubere twisten en onenigheden waarin Saint-Simon zich verlustigt. En kostbare grafmonumenten zullen tenslotte op pronkerige wijze de ijdelheid van alle dingen vereeuwigen.

Libertijnen

De XVIIe eeuw had gemeend de schrikwekkende aanwezigheid van de dood meester te worden door haar om te vormen tot een grandioze vertoning. De ontzetting werd hierdoor weliswaar niet weggenomen, wèl enigermate onschadelijk gemaakt, omdat men ze zelf *ensceneerde*. Zo ontstond een collectieve houding die fundamenteel vals was, en waarin in ieder geval de dood haar zin verloor.

Hiertegen zou reactie komen vanwege het christendom, ofschoon die maar langzaam op gang kwam. Maar ook van de Verlichting kwam reactie.

Voor de XVIIIe eeuwse Verlichting moest elk mysterie wijken voor de rede. De rede zou de mensen bevrijden van alles wat hen onredelijk bekleemde, d.i. van alle geloof en bijgeloof, wat voor de verlichte geesten ongeveer hetzelfde betekende. De rede zou de mens terugvoeren naar zijn echte natuur en naar een onbevangen geluk. In zo'n context wordt evident de dood een hinderlijk ding waarvan men zich graag zou willen afmaken. Maar dat was niet zo simpel. En juist omdat dat niet zo simpel was, werd er in de Eeuw der Verlichting zoveel over de dood gepraat. Dat gepraat had tot doel de dood te reduceren tot bijna niets, *un passage obligé, désagréable sans doute, mais*

sans plus. Zo ontstond een nieuwe houding, althans bij een 'verlichte elite, maar een houding die wellicht méér een literaire pose was dan een intieme overtuiging: *Trembler aux approches de la mort*, schrijft La Mettrie, *c'est ressembler aux enfants qui ont peur des spectres et des esprits. Le pâle fantôme peut trapper à ma porte quand il voudra, je n'en serai pas épouvanté*. La Mettrie gaf zich uit voor een volslagen materialist, wat zeker niet het geval was voor alle adepten der Verlichting. Hij stierf van een indigestie, *victime*, zegt Vovelle, *en bon matérialiste, de sa goinferie. On lui prête d'ultimes terreurs, suivies d'ultime repentir*. Wat Voltaire niet belet de koning van Pruisen gerust te stellen *que ce gourmand est mort en*

philosophe. Gelukkig maar, zei Frederik, waarop ze beiden smakelijk gelachen hebben. Maar dezelfde Voltaire, die een vat van tegenstrijdigheden was, stort tranen met tuiten als zijn vrienden hem ontvallen, en huldigt met klank het recht van *la douceur de pleurer*, dezelfde Voltaire die aan d'Alembert verklaarde: *Je mourrai, si je puis, en riant*, een tevens zeer onvoorzichtige en zeer voorzichtige voorspelling. Voltaire stierf in mei 1778. *Voltaire est très malade*. schreef zijn dokter Tronchin: *il se laissera aller à son humeur, à sa poltronnerie. Je parie qu'il ne plaisante pas*. Van het spektakel dat hij maakte bij zijn dood willen we de lezer liefst de details besparen.

MICHEL VOVELLE

Mourir autrefois.

Attitudes collectives devant la mort au XVIIe et XVIIIe siècles. Collection Archives. Gallimard.

Parijs. 251 blz. 139 fr.

De Verlichting had de dood proberen weg te lachen, maar de obsessie keert terug met verhevigde kracht. Bovendien verspreidt zich nu de angst om levend begraven te worden, een schrikbeeld dat -toppunt van paroxisme- door de verlichte *Encyclopédie* onderhouden wordt. Heel wat mensen. zo luidt het, gaan dood die in leven hadden kunnen blijven, als men ze niet voortijdig begraven en van lucht beroofd had. Bewijs: bij opgravingen merkt men dat sommigen zich letterlijk in hun graf hebben omgekeerd. Anderen hebben hun vingers stukgebeten. Een ooggetuige (?) weet zelfs te vertellen *qu'un homme ayant été enterré dans Je cimedère de Bar-le-Duc, on entendit du bruit dans la fosse; elle lut ouverte le lendemain. et on trouva que le malheureux s'était mangé le bras*. De verschrikking zoekt nu een afleiding in romantische sentimentaliteit: de overledenen -rusten in vrede-, maar ze rusten in de grond. Die grond wordt heilig. Het kerkhof wordt tot een nieuwe cultus. Girard schrijft er een heel boek over, *Des tombeaux ou de l'influence des institutions funèbres sur les mœurs*. Het kerkhof heet nu *le champ de repos*. Het moest verborgen blijven achter hagen en struiken. Men zal er paden aanbrengen waarlangs de melancolie mijmerend wandelen kan onder de schaduw van cypressen en treurwilgen *dont la trainante chevelure nous peint l'abandon*.

Waarom sterven?

De studie van M. Vovelle heeft nauwkeurig aan het licht gebracht welke schommelingen de doodsofpvatting ondergaan heeft in de laatste eeuwen van het *Ancien Régime*. Twee extreme houdingen: een *obsessie* die leidde tot *onverschilligheid* en een poging tot *minachting* die een nieuwe, ditmaal sentimentele *obsessie* ten gevolge had. In beide extremismen ging de diepe zin van het menselijk sterven verloren. Het is waar dat de mens niet echt mens kan zijn wanneer hij zich voorneemt de dood te negeren. Het is echter even waar dat de dood haar zin mist wanneer zij de mens belet te leven. Een geestelijk gezond bewustzijn van de dood werpt een licht op het leven. In een christelijk-filosofisch perspectief betekent dit o.m. het volgende.

De mens ontvangt de wondere gave van het bestaan, maar meteen gaat hij zich erg aan dat bestaan hechten. Gevolg hiervan is, dat hij zich méér vastklampt aan de gave zelf dan hij zich keert naar de Bron waaruit hem die gave toekomt. Deze egocentrische gehechtheid maakt dat hij niet zuiver en ten volle - leven - kan. Die gesteltenis tot een volkomen leven kan hij enkel verwerven door afstand te doen van zijn egocentrische gehechtheid, en bijgevolg van zijn bestaan zelf. *De mens geeft dan zijn leven aan God* en in die teruggave zelf ontvouwt zich de hoge ontvankelijkheid om dat leven, maar ditmaal in goddelijke vernieuwing, definitief te ontvangen. Zo begrepen is de dood de toegang tot het Leven, omdat ze een bevrijding

betekent uit de bevangenheid van het egocentrisme. En als dat zo is, dan zit er minder christendom in heel de oratorische praal van een Bossuet dan in het eenvoudig gedichtje dat Jacqueline Van der Waals neerschreef, toen haar werd meegedeeld dat ze ongeneeslijk ziek was en weldra sterven zou: “Sinds ik het weet is God mij naderbij”.

L. VANDER KERKEN

* Prof. Vander Kerken is hoogleraar in de wijsbegeerte aan de Fakulteiten St.-Ignatius te Antwerpen

p.s.: artikel gescand december 2004, mogelijk nog wat scan-foutjes erin; verder is de oude spelling van 1974 aangepast via spellingcontrole

De hel. Duitse houtsneede, 1486.

BIJLAGE: ON DEATH BEGRAAFPLAATSEN

1. Epidemiology
2. History of dying
3. History of grave monuments

Greek epitaph, portraits, name

Romans ibidem

Early Middle Age

500 ???

1100 the tamed death; no fear; feeling death was coming;

1300

1500 erotisiting death

1700 dramatisiting death; cult of churchyard

1850 denial, refusal death; growing taboo on death

1950 hiding, banning death

2011 searching for revaluation death???

FUTURE

X – age

<1850 40

1950 60

2000 80

2050 100

2100 150

> 2100 eternal live ...endless! Choosing death-time; You have to choose when you wish to die

BIJLAGE HISTORY OVERVIEW

Greek epitaph, portraits, name

Romans ibidem

Middle Age

500 we'll die all

- Deads went sleeping and waiting till the Apocalypse; judgment on the last day;

- The destiny of the dying was not in picture

1100 the tamed death: I realize that I am a person and I accept my dead; no fear; feeling death was coming and I know how it was to die; if possible you prepared your dying process!

Rituals: to the world:

1. grieving, remembering
2. forgiving families, friends

to God:

3. confession of guilt
4. recommendation of the soul
5. receiving absolution
6. receiving Corpus Christi

7. administrating extreme unction

- waiting death resigned; no speaking more allowed;
situation: all was publically; kids were present;
comeback of epitaph, graves, portraits, name; gisant and transi → individualization
- 1300 development of monuments
- gisant, transi
- monuments
- 1500 eroticizing death: combining thanatos and eros (a-mors) → dead breaking with living!
- the dead of St. Bartolomeus
- mystic connection (extacy) of Theresa of Avila: orgiastic dying
- 1700 dramatising death: I lose someone; cult of churchyard starts
- 1850 the forbidden dead:
- denial, refusal death; growing taboo on death
- Romanization cq. esthetisation of dead: admire dead!
- Separation from the dead person not accepted by the surviving person → cultivation of mourning = new passion; going into psychiatric paths like hysteria, e.g. *Die Tote Stadt* roman by G. Rodenbach and opera by Korngold
- changing relationship between dying person and surviving family
- 1950 hiding, banning death:
- people become older: we do not (like to) see dying persons at home but (transferring them) in hospitals or other institutions (medicalisation)
- cocooning family is dynamic, sees only prestaton and live in full privacy were happiness exists <-> deterioration
- mourning prohibited!
- massive privatization: I or me vs. society
- development / professionalization of undertaker: transformations of the
deads!
- cultivation of cemetery
- 2011 searching for revaluation death???
- development of self caring groups
- attention for palliative care
- publication of a lot of books on the subject
- mourning more accepted?

Dividing the world of the living and the dead: fearing the nearness → cemetery outside town;

But cultus of martyrs: necropolis (including basilica and monks) outside town and burying other people around: exploding and reaching towns/churches about 1200 → rules fading away and burring people inside town round churches → charnel house → danse macabre
Muziek: Saint-Saens *Dance Macabre*;

BIJLAGE: ROUWVERWERKING

Inleiding

Het menselijk leven wordt gekenmerkt door veel verlies. Ook al geven we dat niet graag toe. Het steeds vooruit willen streven is een mooie strategie. Verlies verwerken vraagt naar onthaasting, naar stilstaan, ja zelfs terug naar achter, naar het verleden kijken. De vlucht naar het spastisch vooruit kijken wordt duur betaald. Vooreerst moeten we ons eerst afvragen hoe wij tegen de dood aankijken en over de dood communiceren. Welke zin is er nog na verlies of kiezen we voor de volledige ineenstorting? Er staat ook weinig keus: de overlevende moet overleven!

Vaak is men voorbereid op een overlijden. Soms niet, zoals bij ongeval of zelfdoding. Vreemd genoeg en paradoxaal maar waar: we zijn niet eens klaar om dat te tarten, te verwerken. Laat staan dat niet eens de aangewezen manieren kennen om er doorheen te komen. Of zijn er toch basisvaardigheden waarmee de omgeving de rouwende kan ondersteunen?

Leegte, vacuüm, ineenstorting, existentie, herinnering, rechtvaardigheidsbesef, hervinden van controle, verhaal, afweer, eigenwaarde, schuldbesef, we maken ons veel wijs, soorten verlies, overlevingspatronen, perspectief, betekenis van sociaal netwerk, taken, slecht-nieuwsgesprek, valkuilen in de begeleiding, verwerkingsaspecten, fasenmodel naar takenmodel,, pathologische rouwverwerking. Een opsomming zonder einde.

Na het overlijden van de 'gehechte' geliefde staat de overlevende voor de taak dit groots verlies een plaats te geven in de volgende fase van het leven. Ware het niet dat deze maatschappij de dood in een verdomhoekje heeft verstopt. Veel mensen staan alleen in de verwerking van hun rouw. Is dat alleen staan in een pijnlijke onverdraaglijke leegte een nieuw verschijnsel? Was er vroeger sprake van een andere houding tegenover de dood? In hoeverre kan het sociaal netwerk de rouwende door communicatie en rituelen ondersteunen naar een volgende perspectief? In (dit onderdeel van) deze cursus gaan we na welke mechanismen ons lichaam fysiologisch en psychologisch gebruikt om het verlies te overleven? Hierbij bespreken we een aantal rouwtheorieën.. Ook het verlies bij dementie en na zelfdoding komt ruim ter sprake.

Teksten uit filosofie, literatuur, beeldende kunst en muziek documenteren deze cursus.

ROUWTHEORIEËN

Constructivisme

- geen absolute waarheid
- betekenissen en voor-oordelen centraal; niet het gedrag
- relatie begeleider – cliënt: gelijkwaardigheid, op basis van beider gezag,
- bekrachtigen van aanwezige potenties van de cliënt: regie verhogen/versterken

Freud

- libido: hechting – onthechting – losmaken = vergeten
- investeren in nieuw object = afleiden
- abnormale rouwverwerking t.b.v. ambivalenties: schuld; liefde-haatverhouding

fenomenologie

- toenaderingstendens
- vermijdingstendens

Bowlby

- verlies roept instinctieve (dus biologische) gedragspatronen op en doven uit
- hernieuwde aandacht voor omgeving

Horowitz

- vooral bekend om PTSS
- kwetsbaarheid en autonomie enorm in vraag
- stilstaan en beschermen ofte: herinneren en vermijden
- ontwikkelen van nieuw wereldbeeld

Kübler-Ross

VALKUILEN

Overzorg

Eenzijdige aandacht

Behoefte houvast via ‘modellen’

Van taboedoorbrekend naar pornografische aandacht

BIJLAGE: Thema: ZELFDODING

Definitie: zelfdoding vs zelfmoord
suicide

Algemeen:

Langdurig proces vooraf

Een als ondraaglijk ervaren situatie; cry of pain vs. cry of help

Uiterst subtiel

Geground vermoeden cq. meest waarschijnlijke theorie

	♂	♀	TOT.	Pogingen	n inw.	n +
NL:	1000	500	1500	30000	17	140000
B-VL			2000	25000	10	130000
-W:						

onderrapportering: 25%
auto-ongevallen: ?

Maatschappelijke factoren:

Islamitische landen: zz

Zuid-Europa: weinig

Scand.landen: hoog

Oorzaken:

Klimaatverschillen

OH

genetisch

ww

secularisering

chtscheidingen

leeftijdsgroepen

beschikbaarheid middelen

Individuele factoren:

Altijd sprake van onderliggende problematiek

Factoren (die de stap leggen tot ...)

Biologische factoren

Stressvolle gebeurtenissen

Psychologische factoren

Psychiatrische factoren

Biologische factoren:

♂ 2x ♀: overal, behalve China

wat zijn sekseverschillen?

♂ met dodelijker methodes dan ♀

♂ lossen problemen zelf op

2-lingstudies: zekere aangeborenheid

stofwisseling: verlaagd cq. tekort aan serotonine en cholesterol (anorexia!) verhoogt impulsiviteit, geweld enz.

Stressvolle gebeurtenissen:

Vooraf fysiek en seksueel misbruik

Uiteraard ook, maar in mindere mate: ww, ziekte, psychiatrie enz.

cumulatie

Psychologische factoren:

- Beperkt probleemoplossend vermogen

korter verhaal

passievere opstelling; laten problemen zichzelf oplossen

kwaliteit oplossing: emotiegericht = minder emotie vs. 'gezonde' probleemgericht = actief

- hulpeloosheid- en hopeloosheidgedachten

vanuit bespreking gevoel van ...: ik kan niets doen en er is niemand

dus toekomst: geen vertrouwen ...

- leren van gedrag van anderen:

nemen suïcidaal gedrag over = model-lernen

media!

- cognitief

positieve gebeurtenissen worden moeilijker herinnerd (er is te veel stress)

geheugen sluit autobiografie af

Psychiatrische factoren:

Depressie 20 x ↑

Schizofrenie 40 x ↑; 10%

OH (zeker + depressie)

Angststoornissen

persoonlijkheidsstoornissen

STELLINGEN

1. Zelfdoding is een ziekte
2. Mensen die vaak met zelfdoding dreigen, voeren die daad toch niet uit.
3. Praten over zelfdoding is gevaarlijk. Door erover te praten ge je mensen aanmoedigen om zelfdoding te begaan.
4. Een zelfdodingpoging is niet meer dan een schreeuw oom aandacht.
5. Een zelfdoding lokt vaak een andere zelfdoding uit.
6. Nabestaanden van zelfmoordenaars zullen minder snel tot zelfdoding overgaan.
7. Alleen labiele mensen hebben zelfdodinggedachten.
8. Er gebeuren meer zelfdodingen in de winter.
9. Iemand met zelfdodingplannen kun je niet op andere gedachten brengen.

11'

Verzoek aan verpleegkundigen om kinderen op te halen.

Hallo, Ann. Ik ben dr. Thompson, ik bekijk de testresultaten even.

Waarom doen we dit nog 'n keer? (let op casting arts!)

Hoe is 't met je kinderen?

Ik ben eigenlijk 'n beetje bezorgd. Ik had ze vandaag moeten ophalen ...

Laten we ons daar geen zorgen overmaken. Dit duurt 'n paar minuutjes.

beelden echo; arts kijkt slinks naar beelden vs. Ann ...

Ann, wil je me even excuseren?

Natuurlijk, het is uw ziekenhuis.

Ann, dit zijn Dr Stewart en Dr Lance.

Weet u of iemand mijn moeder heeft gezegd m'n dochters op te halen?

Dit duurt maar even, oké?

in gedachte ziet Ann kinderen spelen

Woon je samen met je man?

Ja, hij bouwt zwembaden. Hij was de hele dag weg.

En je werkt op de universiteit.

Ja, daar maak ik 's avonds schoon

En je bent 23 ...

In december 24. Ik ben 'n Waterman.

En u? Welk sterrenbeeld bent u?

Wat gebeurt er verdomme met me?

We hebben de scan drie keer uitgevoerd.

Wil je je man echt niet bellen?

Ik bel 'm liever niet.

We hebben de scan drie keer uitgevoerd, ik wilde die onderzoeken ...

Waarvoor?

Je hebt een tumor. In beide eierstokken.

Het heeft je maag bereikt en begint zich uit te strekken naar je lever.

Dat is knap ernstig.

Als je twintig jaar ouder was zou 't veel langzamer gaan ... en konden we opereren. Maar jouw cellen zijn jong. Te jong. Ik ben bang dat we niets kunnen doen.

15''

Wow... 8'' ... Hoe lang?

Twee maanden, misschien drie.

5''

En ik maar denken dat ik zwanger was.

Ik ben bang van niet.

7''

Ik wist dat 't heel ernstig was toen u hier naast me kwam zitten.

Ze renoveren mijn kantoor, nieuwe airconditioning en ... Nee dat is niet waar ...

Ik kan niet tegenover iemand zitten en ze vertellen dat ze dood gaan.

Dat heb ik nooit gekund. De zusters beginnen er al over te praten.

Je familie wil misschien nog 'n dokter spreken voor 'n *second opinion*.

Iemand die hetzelfde zegt maar me recht aankijkt?

kijken elkaar strak aan

Zal ik koffie voor je halen?

Nee.

Bourbon?

Gaat u me nu een sigaret aanbieden?

Nee

Heeft u iets te snoepen?

Jazeker.

Lekker.

Wat voor smaak is dat?

Gember.

Erg lekker. Een beetje heet, maar oké.

Ik heb wat brochures, die zo'n beetje alles uitleggen ...
... en wat recepten tegen misselijkheid, en ik wil je volgende week zien ...
ik heb een afspraak voor je gemaakt en hier is m'n directe nummer.

Ja, oké
Heeft u nog zo'n snoepje? Voor onderweg?

Sorry, dat was m'n laatste.

Ann stapt op

Volgende week heb ik meer snoep.

beschouwingen, mijmeringen Ann...
tel. moeder

Ze doen bloedtesten. Waarschijnlijk heb ik bloedarmoede, daarom val ik flauw.

Als ze je eenmaal hebben, laten ze je niet meer gaan.
Ze proberen wat nieuwe apparatuur, 't zijn net kinderen.

18'

In eerste instantie wordt, na het bekijken van het filmpje, even stilgestaan bij de indrukken van de cursisten. Wat verrast en verbaast hen, wat vinden ze vreemd, wat ontroert hen,...?

Fragment: slecht nieuws gesprek

Begroeting

Hoe voelt u zich?

Hoe waren de onderzoeken?

Een beetje pijnlijk, maar ik had erger verwacht. Het gaat nu beter.

Ik heb u gevraagd langs te komen omdat ik de uitslagen heb. Ik zal u niet de waarheid verbergen. Ik ben bang dat het slecht nieuws is.

Heb ik aids?

Nee, het is geen aids. Het heeft niets met aids te maken.

U hebt een tumor, een kwaadaardige tumor.

Een kanker?

Een soort kanker, ja.

P denkt na

Die vlekken op mijn lever en longen?

Dat zijn tekenen van dezelfde ziekte.

Wat betekent dit? Dat de kanker zich heeft uitgebreid?

Ja, verspreid.

Even pauze, p zet zich naar achter

We zullen alles doen om u te genezen.

Maar ik zal eerlijk zijn, het kan dat de behandeling niet aanslaat.

Dat de tumor weerstand biedt aan de behandeling en dat de tumor verder groeit.

Kan hij niet weggehaald worden?

Neen.

Als een tumor zich in verschillende organen tegelijk ontwikkelt, kan hij niet worden geopereerd. En ook, de onderzoeken hebben ons niet geholpen om de primitieve tumor te lokaliseren. We konden de eerste tumor niet lokaliseren, de start van alles, zou je kunnen zeggen.

Wat is de behandeling?

Perfusies, radiotherapie ...

Wacht. Met infusen bedoelt u zeker chemotherapie. Wat dat betreft zeg ik u meteen: geen sprake van. Ik ken een vriend van mijn ouders, die is twee jaar geleden aan kanker overleden. Hij verloor zijn haar, zijn eetlust, hij heeft vreselijk geleden.

Vergelijken heeft geen zin. Elke patiënt reageert anders.

Hoe groot zijn mijn kansen?

Niet groot, maar ze zijn er. U bent 31, u gaat er voor vechten.
(De kans is zwak – ligt laag, maar ze is er)

P denkt na

Als u zegt 'niet groot', bedoelt u dan 50% of 5%?

Geen antwoord

Het is 5%, dat is het?

In die orde van grootte.

Maar niet minder dan 5%?

Helaas wel.

Zonder behandeling hoeveel tijd heb ik nog?

Dat is moeilijk te zeggen. We praten over gemiddelden. In een geval zoals het uwe, 3 maanden. Maar het kan ook een maand of een jaar zijn.

P glimlacht ...

Luister, ik zie de zin van chemotherapie niet in. In elk geval het helpt toch niet.

De keuze is aan u. (Ik zou niet durven u te beoordelen) maar u bent jong. Ik zou graag willen dat u vecht. Al is het maar een kleine kans, als u een maal leeft dan neemt men het, maar het is aan u. Ik zal elke beslissing respecteren.